

การศึกษาเปรียบเทียบศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรม ของปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง*

สมภพ ชาตวนิช **

๑. บทนำ

จากการศึกษาแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวไทย (พ.ศ. ๒๕๔๗ – ๒๕๕๙) ได้กล่าวถึงการพัฒนาพื้นที่ท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ในเรื่องความต้องการของการฟื้นฟูและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว พร้อมทั้งปรับปรุงระบบบริหารจัดการเพื่อให้เกิดการพัฒนาเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ และมรดกโลกที่เชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศ โดยมีแนวทางคือ เพื่อพัฒนาโครงข่ายการท่องเที่ยวทางธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรมเขมร เพื่อปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศและพัฒนาศูนย์การท่องเที่ยวริมแม่น้ำโขง^๑ ในการวิจัยครั้งนี้ได้เลือกโบราณสถานที่มีความสำคัญสองแห่ง คือ ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และปราสาทเขาพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นพื้นที่ที่จะทำการศึกษา ซึ่งปราสาทหินพิมายเป็นศาสนสถานเขมรที่สำคัญมากสร้างในสมัยนครวัดตอนต้น นักวิชาการบางท่านเชื่อว่าอาจเป็นศูนย์กลางของแคว้นมเหศวรซึ่งเป็นจุดกำเนิดของราชวงศ์มเหศวร-ปุระ ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ผู้ทรงสร้างปราสาทนครวัด และในรัชสมัยของพระองค์นับเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานของเขมรรุ่งเรืองสูงสุด^๒ ส่วนปราสาทเขาพนมรุ้งนั้นตั้งอยู่บนยอดภูเขาไฟที่ดับสนิท และเป็นปราสาทบนภูเขาเพียงแห่งเดียวในประเทศไทยที่มีขนาดใหญ่ มีแผนผังการก่อสร้างที่สมบูรณ์ และยังคงสภาพเดิมมากที่สุด^๓ และปราสาททั้งสองแห่งจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุ และศาสนา ที่มีศักยภาพและความสำคัญสูงทั้งในด้านพื้นที่ การเข้าถึง และการดูแลรักษา ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง^๔

* บทความนี้ดัดแปลงจากปริญาพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรมของปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง” ปริญาวิทยาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

** อาจารย์ประจำภาควิชาการโรงแรมและการท่องเที่ยว คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม

^๑ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, รายงานฉบับสมบูรณ์แผนปฏิบัติการพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี, (กรุงเทพฯ : ๒๕๔๕)

^๒ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทเขาพนมรุ้ง ศาสนมรดกที่งดงามที่สุดในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (สมุทรปราการ : เรือนบุญ, ๒๕๔๙), ๑๐.

^๓ กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง, ออนไลน์.

^๔ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, เรื่องเดียวกัน, ๓ - ๑๐.

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ผู้วิจัยมีความสงสัยในเรื่องของการจัดการในพื้นที่ของทั้งสองแห่งว่าสามารถจัดกระทำได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ เหมาะสมกับตัวโบราณสถาน และสอดคล้องกับความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวหรือไม่

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรมของปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง เพื่อนำผลการวิจัยที่ได้มารวบรวมเป็นหมวดหมู่และนำไปใช้ในการเสนอแนะแนวทางการจัดการ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ และจังหวัดอื่น ๆ ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันต่อไป

๒. ความมุ่งหมายของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาศักยภาพทางการท่องเที่ยวของปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และปราสาทเขาพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

๒. เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบศักยภาพทางการท่องเที่ยวของปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และปราสาทเขาพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้เลือกวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพร่วมกับการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณเพื่อให้ข้อมูลที่ครอบคลุมเนื้อหาอย่างสมบูรณ์ สามารถนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรม โดยใช้เครื่องมือเชิงคุณภาพ ได้แก่ แบบตรวจสอบเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวประเภทโบราณสถาน (Heritage site) ^๕ และแบบสัมภาษณ์ ส่วนเครื่องมือเชิงปริมาณ ได้แก่ แบบสอบถาม ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนดังนี้

๑. ข้อมูลจากเอกสาร เป็นข้อมูลที่ได้จากหนังสือวิชาการ เอกสาร และรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒. ข้อมูลจากการตรวจสอบ เป็นข้อมูลที่ได้จากการตรวจสอบของผู้วิจัยโดยตรง และจากการสอบถามเจ้าหน้าที่ประจำอุทยานประวัติศาสตร์ทั้งสอง จากนั้นนำมาสรุปตามประเด็นเนื้อหาของ การตรวจสอบในภาพรวม

๓. ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ นำข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการสัมภาษณ์มาตรวจสอบความสมบูรณ์ ความถูกต้อง จากนั้นนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล แล้วอธิบายเชิงพรรณนา

๔. ข้อมูลจากแบบสอบถามความคิดเห็นของนักท่องเที่ยว โดยแบ่งเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เคยท่องเที่ยวทั้งปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง และอีกกลุ่มเป็นนักท่องเที่ยว

^๕ ดัดแปลงจาก Brian Goodey, ของสถาบันพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ที่ท่องเที่ยวที่ใดที่หนึ่งในช่วงเวลาไม่เกินสองปี จำนวน ๓๐ คน นำมาวิเคราะห์และประมวลผล

การวิจัยในครั้งนี้ได้กำหนดกลุ่มนักท่องเที่ยวไม่น้อยกว่า ๓๐ คน ซึ่งการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างสามารถกำหนดโดยผู้วิจัยเองและวิเคราะห์จากความเหมาะสมของงานวิจัยในด้านความสำคัญ งบประมาณ ฯลฯ^๖ และการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างตามจุดมุ่งหมายของการศึกษา (Purposeful sampling) เป็นการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างที่ยึดหยุ่นตามลักษณะของการศึกษา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเชิงลึก^๗

๔. ผลการวิจัย

๔.๑ ผลการศึกษาศักยภาพทางการท่องเที่ยวของปราสาทหินพิมาย และปราสาทเขาพนมรุ้ง

๔.๑.๑ ศักยภาพทางการท่องเที่ยวของปราสาทพิมาย เป็นปราสาทหินที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย สร้างจากหินทรายสีเหลือง เป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธนิกายมหายาน รูปแบบของสถาปัตยกรรมที่พบเป็นแบบนครวัดตอนต้น วางแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าทางทิศใต้ซึ่งไม่เหมือนกับปราสาทหินส่วนใหญ่ที่หันหน้าทางทิศตะวันออก ปราสาทหินพิมายตั้งอยู่ในตัวอำเภอพิมาย เปิดให้เข้าชมทุกวันตั้งแต่เวลา ๐๗.๓๐ – ๑๘.๐๐ น. โดยเสียค่าเข้าชมชาวไทยคนละ ๒๐ บาท ส่วนชาวต่างประเทศคนละ ๑๐๐ บาท

ภาพที่ ๑ ปราสาทประธานปราสาทหินพิมายสร้างจากหินทรายสีเหลือง

^๖ ทองสง่า ผ่องแผ้ว, การกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง, ออนไลน์.

^๗ นรินทร์ นำเจริญ, การเลือกกลุ่มตัวอย่างสำหรับการวิจัย, ออนไลน์.

๔.๑.๒ ศักยภาพทางการท่องเที่ยวของปราสาทเขาพนมรุ้ง เป็นปราสาทหินที่ตั้งอยู่บนภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว สร้างจากหินทรายสีชมพู เป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย รูปแบบของสถาปัตยกรรมที่พบเป็นแบบนครวัดตอนต้น ปราสาทเขาพนมรุ้งตั้งอยู่ในเขตอำเภอเฉลิมพระเกียรติ เปิดให้เข้าชมทุกวันตั้งแต่เวลา ๐๗.๓๐ – ๑๘.๐๐ น. โดยเสียค่าเข้าชมชาวไทยคนละ ๒๐ บาท ส่วนชาวต่างประเทศคนละ ๑๐๐ บาท

ภาพที่ ๒ ปราสาทประธานปราสาทเขาพนมรุ้งสร้างจากหินทรายสีชมพู

๔.๒ ผลการเปรียบเทียบศักยภาพทางการท่องเที่ยวของปราสาทหินพิมาย และปราสาทเขาพนมรุ้ง

๔.๒.๑ ผลการเปรียบเทียบรูปแบบศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย และปราสาทเขาพนมรุ้ง พบว่า รูปแบบศิลปกรรมจัดอยู่ในสมัยเดียวกันคือสมัยนครวัดตอนต้น แต่ปราสาทหินพิมายสร้างก่อน และมีรายละเอียดบางอย่างที่แตกต่างกัน เช่น ชั้นเชิงบาตรชั้นแรกของปราสาทหินพิมายบริเวณกึ่งกลางจําหลักเป็นรูปครุฑแบกขนาดใหญ่ซึ่งไม่เคยปรากฏที่ไหนในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา^๔ เป็นต้น

๔.๒.๒ ผลการตรวจสอบจากแบบตรวจสอบเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวประเภทโบราณสถาน

๔.๒.๒.๑ สถานการณ์การส่งเสริมทางการท่องเที่ยว ปราสาทหินพิมายและพนมรุ้ง มีลักษณะที่ไม่แตกต่างกันมีกรมศิลปากรเป็นผู้ดูแล การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยทำหน้าที่ในการประชาสัมพันธ์

^๔ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทหินและทับหลัง โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย,

(กรุงเทพฯ : สตาร์ปริ้นท์, ๒๕๔๒), ๒๕๔ - ๒๕๕.

๔.๒.๒.๒ การเข้าถึง ปราสาทหินพิมายได้เปรียบมากกว่าปราสาทเขาพนมรุ้ง เนื่องระบบขนส่งมวลชนที่ดีกว่า มีรถประจำทางผ่านบริเวณหน้าปราสาท แต่ที่ปราสาทเขาพนมรุ้งนั้น จำเป็นต้องใช้รถเช่า และรถจักรยานยนต์รับจ้าง

๔.๒.๒.๓ ลานจอดรถ ปราสาทหินพิมายมีจุดจอดรถในเรื่องนี้มากที่สุด เนื่องจากลานจอดรถคับแคบจอดรถได้น้อยซึ่งแตกต่างจากที่ปราสาทเขาพนมรุ้งที่มีพื้นที่สำหรับจอดรถได้มากกว่าเป็นเท่าตัว

ภาพที่ ๓ บริเวณที่จอดรถยนต์ด้านหน้าของปราสาทหินพิมาย

ภาพที่ ๔ บริเวณที่จอดรถยนต์ด้านล่างก่อนเข้าบริเวณปราสาทเขาพนมรุ้ง

๔.๒.๒.๔ สภาพของบริเวณทางเข้า ปราสาทหินพิมายมีลักษณะเป็นทางราบ ปราสาทเขาพนมรุ้งมีลักษณะเป็นทางชันเขา ความสะดวกสบายแตกต่างกันไป เฉพาะสภาพของทางเข้าปราสาทหินพิมายได้เปรียบมากกว่าที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง

๔.๒.๒.๕ การบริการ ปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง ทั้งสองแห่งมีวิทยากรในการบรรยายโดยต้องติดต่อล่วงหน้า มียูทิวเทศ์คอยให้บริการฟรีแต่แตกต่างกันตรง ยูทิวเทศ์ของปราสาทเขาพนมรุ้งสามารถบรรยายเป็นภาษาอังกฤษได้ ส่วนในเรื่องของสุขภาพการจัดการของที่ปราสาทพนมรุ้งดีกว่า สะอาดกว่าที่ปราสาทหินพิมาย

๔.๒.๒.๖ คุณภาพของป้ายสื่อความหมาย ปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง มีคุณภาพป้ายสื่อความหมายไม่แตกต่างกัน สภาพป้ายเก่าและชำรุดทรุดโทรมเนื่องจากตากแดดตากฝน

๔.๒.๒.๗ การจัดการเรื่องเส้นทาง ปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้งมีการจัดรูปแบบเส้นทางที่เหมือนกัน แต่นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในปราสาทหินพิมายมีการกระจุกตัวมากกว่าที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง อาจด้วยเหตุผลที่ปราสาทเขาพนมรุ้งเป็นเส้นทางชันเขาทำให้นักท่องเที่ยวมีจุดแวะพักมากกว่า ดังนั้นการกระจุกตัวของนักท่องเที่ยวจึงมีน้อยกว่า

๔.๒.๒.๘ **สิ่งสำคัญในการสื่อความหมาย** ปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้งมีวิธียากรในการสื่อความหมายทั้งสองแห่ง แต่ปราสาทเขาพนมรุ้งได้เปรียบกว่าตรงที่มีนักสื่อความหมายบางคนที่มีลูกเล่นในการบรรยายมากกว่า

๔.๒.๒.๙ **ระดับการให้ข้อมูล** ทั้งสองแห่งมีระดับการให้ข้อมูลอยู่ระดับเดียวกัน ยังไม่พบการให้ข้อมูลระดับเชิงลึก

๔.๒.๒.๑๐ **ความแตกต่างของนักท่องเที่ยว** ทั้งสองแห่งมีความแตกต่างของนักท่องเที่ยวในด้าน เพศ ความแตกต่างทางเชื้อชาติ ดังนั้นทั้งสองแห่งต้องคำนึงถึงการให้ข้อมูลทางการท่องเที่ยวและควรรหาเทคนิคใหม่มาใช้

ภาพที่ ๕ นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่บริเวณ
ด้านหน้าปราสาทหินพิมาย

ภาพที่ ๖ ครอบครัวนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ
ที่บริเวณด้านหลังปราสาทเขาพนมรุ้ง

๔.๒.๒.๑๑ **การปรับปรุงข้อมูล** ทั้งสองยังไม่มีมีการปรับปรุงข้อมูล

๔.๒.๒.๑๒ **ระบบการทำความสะอาด** ทั้งสองแห่งมีทีมงานเจ้าหน้าที่ดูแลในการทำความสะอาด

๔.๒.๒.๑๓ **ความรู้เกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวของเจ้าหน้าที่** ทั้งสองแห่งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในการบรรยายมีความรู้ในเรื่องของแหล่งโบราณสถานเป็นอย่างดี

๔.๒.๒.๑๔ **โอกาสเดินย้อนกลับมาดูที่เดิม** ทั้งสองแห่งนักท่องเที่ยวสามารถเดินย้อนกลับมาดูโบราณสถานได้ และมีอิสระในการเดิน

๔.๒.๒.๑๕ **สถานที่ซื้อของที่ระลึก** ทั้งสองแห่งมีร้านค้าให้เลือกซื้อสินค้ามากมาย แต่การจัดการเรื่องความเป็นระเบียบของร้านค้าที่ปราสาทเขาพนมรุ้งมีความเป็นระเบียบมากกว่า

๔.๒.๒.๑๖ **สถานที่ตั้งร้านขายเครื่องดื่มและอาหาร** ทั้งสองแห่งประสบปัญหาเดียวกันคือ ขายของคล้าย ๆ กันหมดไม่ค่อยมีเอกลักษณ์ และที่สำคัญคือความแออัดของร้านค้า

๔.๒.๒.๑๗ คุณค่าจากการสื่อความหมาย ทั้งสองแห่งจำเป็นต้องสร้างคุณค่าในเรื่องของการสื่อความหมายด้วยแนวคิดและเทคโนโลยีใหม่ เพื่อสร้างจุดดึงดูดในกับนักท่องเที่ยวและเพิ่มความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

๔.๒.๒.๑๘ ความต้องการเดินทางกลับมา ทั้งสองแห่งมีผู้ที่ตอบว่าจะเดินทางกลับมาคล้ายกันคือหากจะกลับมาที่ปราสาทหินพิมายจะกลับมาเที่ยวงานเทศกาล ส่วนที่ปราสาทเขาพนมรุ้งนักท่องเที่ยวที่จะกลับมาอีกก็เพื่อต้องการมาชมปรากฏการณ์พระอาทิตย์ส่องตรงทั้ง ๑๕ ช่องประตู ส่วนนักท่องเที่ยวที่ไม่ต้องการเดินทางกลับมาอีกมักตอบเหตุผลเดียวกันคืออากาศร้อน

๔.๒.๒.๑๙ การบอกต่อกันแบบปากต่อปากเป็นการประชาสัมพันธ์ที่ดี จาก การสอบถามนักท่องเที่ยวและบุคคลใกล้เคียงที่เคยเดินทางไปท่องเที่ยวว่าคิดเห็นอย่างไรกับแหล่งท่องเที่ยวนี้ ซึ่งผู้วิจัยพบว่า หากเป็นกลุ่มนักเรียนนักศึกษามักมีความเห็นตรงกันคือไม่ค่อยชอบ เนื่องจากไม่เข้าใจในเรื่องของงานศิลปะ แต่หากสอบถามบุคคลที่มีความสนใจในเรื่องโบราณสถานกับพบว่าการจัดการการท่องเที่ยวของทั้งสองแห่งยังไม่ค่อยมีการพัฒนา ทุกอย่างยังคงเหมือนอดีตไม่ค่อยมีอะไรใหม่ๆ การนำเสนอก็ยังคงมีแบบเดิมๆ

๔.๒.๒.๒๐ การเชื่อมโยงทางการท่องเที่ยว ทั้งสองแห่งนั้นยังมีจุดเชื่อมต่อการท่องเที่ยวประเภทอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกัน ส่วนแหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะเดียวกันอาจต้องใช้เวลาในการท่องเที่ยวมากกว่าหนึ่งวัน แต่สำหรับในตัวปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้งผู้วิจัยพบว่านักท่องเที่ยวสามารถเดินทางท่องเที่ยวภายในวันเดียวก็เพียงพอแล้ว

๔.๒.๓ การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรม พบว่า สถานการณ์การทางการท่องเที่ยวในปัจจุบันของแหล่งท่องเที่ยวทั้งสองยังอยู่ในระดับดี โดยนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่เข้ามาท่องเที่ยวเป็นนักท่องเที่ยวชาวไทย แต่ผลที่เกิดจากการท่องเที่ยวมีผลกระทบทั้งด้านดีและด้านเสีย จึงจำเป็นต้องมีงบประมาณในการดูแลรักษา ส่วนการส่งเสริมการท่องเที่ยวนั้นควรมีการปรับรูปแบบเพื่อให้ทันสมัย และมีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

ด้านสภาพที่ตั้ง พบว่า ปราสาทหินพิมายตั้งอยู่กลางชุมชน การจัดการด้านภูมิทัศน์จึงทำได้ยากมาก ส่วนปราสาทเขาพนมรุ้งตั้งอยู่บนภูเขาจึงไม่มีผลกระทบในเรื่องนี้ แต่ทั้งสองแห่งมีปัญหาที่คล้ายกันคือในเรื่องของงบประมาณที่จะใช้ในการบูรณะ ส่วนการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวกลุ่มอีสานได้นั้นควรให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม และต้องให้องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเข้ามา มีบทบาทด้วยเพื่อเป็นตัวกลางที่คอยประสานระหว่างชุมชนกับภาครัฐ

ด้านการคมนาคม ปราสาทหินพิมายมีความได้เปรียบเพราะอยู่ในเมืองเดินทางสะดวก มีรถประจำทางผ่าน แต่ที่ปราสาทเขาพนมรุ้งไม่มีรถประจำทางผ่าน ทำให้นักท่องเที่ยวที่ไม่มีรถยนต์ส่วนตัวเดินทางลำบาก ส่วนที่เป็นข้อเสียเปรียบของปราสาทหินพิมาย คือ บริเวณลานจอดรถค่อนข้างคับแคบ และหาที่จอดรถค่อนข้างยาก ทำให้มีความแออัดบริเวณด้านหน้าปราสาท ส่วน

ปราสาทเขาพนมรุ้งบริเวณลานจอดรถมีขนาดใหญ่กว่าจึงทำให้สามารถรองรับรถที่เข้ามาในพื้นที่ได้
คราวละมาก ๆ

ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ปราสาทหินพิมายจะพบปัญหาใหญ่คือ ห้องสุขามี
จำนวนน้อยและสกปรกแต่ไม่เสียค่าบริการ ด้านปราสาทเขาพนมรุ้งมีจำนวนห้องสุขาที่มากกว่าและ
สะอาดกว่า แต่เสียค่าบริการ ส่วนเรื่องการดูแลความสะอาดทั่วไปในบริเวณปราสาททั้งสองแห่งทาง
อุทยานฯ เป็นผู้ดูแล สิ่งที่ควรปรับปรุงอย่างเร่งด่วนของทั้งสองแห่งคือเรื่องการบำบัดน้ำเสีย

ภาพที่ ๗ ห้องสุขาในบริเวณปราสาทหินพิมาย
ในวันที่มีนักท่องเที่ยวมาก

ภาพที่ ๘ ทางเข้าสุขาหญิงบริเวณด้านล่างของ
ปราสาทเขาพนมรุ้ง

ด้านการจัดการและบริการ ปราสาทหินพิมายศูนย์บริการนักท่องเที่ยวอยู่ใน
สภาพดี แต่มีขนาดเล็กเกินไป ส่วนศูนย์บริการนักท่องเที่ยวของปราสาทเขาพนมรุ้งค่อนข้างทรุดโทรม
ในด้านการบริการนั้นทางปราสาทหินพิมายมียุวมัคคุเทศก์ไว้คอยให้บริการซึ่งเป็นการร่วมมือกับชุมชน
ในท้องถิ่น และปราสาทเขาพนมรุ้งอยู่ในช่วงเริ่มต้นแต่มีการพัฒนายุวมัคคุเทศก์ให้สามารถบรรยาย
เป็นภาษาอังกฤษได้ ปัญหาที่พบคือ การขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ในเรื่องภาษาต่างประเทศ

ภาพที่ ๙ เหล่าน้องๆ ยุวมัคคุเทศก์ที่บริเวณ
ปราสาทหินพิมาย

ภาพที่ ๑๐ น้องๆ ยุวมัคคุเทศก์ที่บริเวณ
ปราสาทเขาพนมรุ้ง

ด้านการจัดการสภาพพื้นที่โดยรอบ เป็นข้อได้เปรียบของปราสาทเขาพนมรุ้ง เพราะบริเวณโดยรอบไม่มีชุมชนตั้งอยู่ทำให้จัดการได้ง่ายกว่า ทำให้มีภูมิทัศน์ที่กลมกลืนและสวยงาม ส่วนปราสาทหินพิมายมีชุมชนตั้งล้อมอยู่ทำให้ภูมิทัศน์ไม่สวยงาม

ข้อเสนอแนะในการพัฒนาการท่องเที่ยว คือ ต้องให้ต้องให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวด้วย และต้องมีการจัดการระบบขนส่งมวลชนขึ้นเพื่อให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยวมากขึ้น

๔.๒.๔ ผลจากความคิดเห็นของนักท่องเที่ยว พบว่าข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวในปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้งจำนวน ๓๐ คน เป็นเพศชายร้อยละ ๕๖.๗ อายุระหว่าง ๒๑ - ๓๐ ปี ร้อยละ ๔๐.๐ การศึกษาระดับปริญญาตรีร้อยละ ๖๖.๗ สถานภาพโสดร้อยละ ๖๐.๐ อาชีพพนักงานเอกชนร้อยละ ๔๐.๐ รายได้เฉลี่ยต่อเดือน ๑๐,๐๐๐ - ๒๐,๐๐๐ บาท ร้อยละ ๓๖.๗ และภูมิลำเนาอยู่ที่จังหวัดกรุงเทพมหานครร้อยละ ๗๓.๓

นักท่องเที่ยวมีความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรมในระดับปานกลาง มีร้อยละ ๖๓.๓ โดยมีคะแนนเฉลี่ย ๗.๓๓ คะแนน

ผลการศึกษาความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง พบว่า เหตุผลที่เดินทางมาท่องเที่ยวที่ปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง เพราะเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง และมีความสนใจในรูปแบบของงานศิลปะ นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าปราสาทเขาพนมรุ้งมีความน่าสนใจมากกว่าเพราะมีตำแหน่งที่ตั้งมีความสวยงาม ส่วนใหญ่ไม่แน่ใจว่าจะกลับมาท่องเที่ยวอีกเพราะต้องขึ้นอยู่กับโอกาส

ผลการศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวทั้งสอง โดยทำการศึกษาทั้งหมด ๕ ด้าน ผลการวิจัยพบว่า นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวทั้งสองว่าเหมือนหรือแตกต่างกันในด้านต่าง ๆ ดังนี้

๑. ด้านการเข้าถึง นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าปราสาทหินพิมายเข้าถึงได้สะดวกในระดับมากมีร้อยละ ๕๐.๐ ส่วนปราสาทเขาพนมรุ้งมีที่จอดรถเพียงพอในระดับมากมีร้อยละ ๘๐.๐

๒. ด้านสถานที่ นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าปราสาทหินพิมายมีบรรยากาศที่น่ารื่นรมย์ในระดับปานกลางมีร้อยละ ๙๐.๐ ส่วนปราสาทเขาพนมรุ้งมีความสะอาดของแหล่งท่องเที่ยวในระดับปานกลางมีร้อยละ ๔๐.๐

๓. ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้งมีถึงขยะที่เพียงพอและมีความกลมกลืนกับสถานที่ในระดับปานกลางมีร้อยละ ๖๐.๐ เท่ากัน

๔. ด้านการบริการ นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นต่อร้านขายของที่ระลึกของปราสาทหินพิมายในระดับต่ำมีร้อยละ ๗๐.๐ ส่วนปราสาทเขาพนมรุ้ง ร้านขายของที่ระลึกอยู่ในระดับปานกลางมีร้อยละ ๙๐.๐

๕. ด้านการจัดการโดยรอบ นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าบริเวณโดยรอบปราสาทมีความกลมกลืนกับปราสาทหินพิมายในระดับต่ำมีร้อยละ ๘๐.๐ ส่วนปราสาทเขาพนมรุ้งมีบรรยากาศโดยรอบดีในระดับปานกลางมีร้อยละ ๖๐.๐

ผลการวิเคราะห์ถึงปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการปรับปรุงแก้ไขพัฒนาการท่องเที่ยวในปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้งพบว่า นักท่องเที่ยวที่ตอบแบบสอบถามมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมจำนวน ๑๖ คน ข้อเสนอแนะอันดับที่ ๑ คือ ควรมีการเพิ่มจำนวนห้องสุขาให้มากขึ้นและดูแลความสะอาด มีร้อยละ ๕๖.๒๕ ข้อเสนอแนะอันดับที่ ๒ คือ ควรมีการขยายพื้นที่ลานจอดรถของปราสาทหินพิมายให้มากกว่าเดิม มีร้อยละ ๓๗.๕๐

๕. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเปรียบเทียบศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรมของปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง สามารถนำมาสรุปผลตามความมุ่งหมายได้ดังนี้

๑. ผลการศึกษาศักยภาพทางการท่องเที่ยวของปราสาทหินพิมาย และปราสาทเขาพนมรุ้ง

ปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้งเป็นโบราณสถานในศิลปะร่วมแบบเขมรสมัยนครวัดตอนต้น ถูกจัดตั้งในรูปแบบของอุทยานประวัติศาสตร์ ภายใต้การดูแลของกรมศิลปากร มีการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยทำหน้าที่ช่วยประชาสัมพันธ์ ถนนที่เดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวทั้งสองอยู่ในสภาพดี มีลักษณะการให้บริการนักท่องเที่ยวที่เหมือนกัน เปิดให้เข้าชมทุกวันตั้งแต่เวลา ๐๗.๓๐-๑๘.๐๐ น. โดยเสียค่าเข้าชมชาวไทยคนละ ๒๐ บาท ส่วนชาวต่างประเทศคนละ ๑๐๐ บาท

๒. ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบศักยภาพทางการท่องเที่ยวของปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง

๒.๑ ปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้งมีศักยภาพที่มีความเหมือนหรือมีความใกล้เคียงกันในประเด็นต่างๆ ดังนี้

๒.๑.๑ เป็นโบราณสถานในศิลปะร่วมแบบเขมรสมัยนครวัดตอนต้นเหมือนกัน โดยดูจากปราสาทประธานเป็นหลัก ปราสาทประธานหินพิมายถูกสร้างก่อนเล็กน้อยในช่วงต้นของสมัยนครวัด

๒.๑.๒ เป็นโบราณสถานที่ถูกบูรณะและพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ และแหล่งท่องเที่ยว ในรูปแบบของอุทยานประวัติศาสตร์ ภายใต้การกำกับดูแลจากกรมศิลปากร

๒.๑.๓ รูปแบบการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว มีลักษณะคล้ายคลึงกันคือ มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยว มีเจ้าหน้าที่ให้คำแนะนำ นำบรรยายเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว และมียุวมัคคุเทศก์ที่เป็นนักเรียนในชุมชนโดยรอบแหล่งท่องเที่ยวทั้งสองเข้ามาให้บริการฟรี โดยที่ปราสาทหินพิมายมีการเริ่มโครงการยุวมัคคุเทศก์ก่อน และที่ปราสาทเขาพนมรุ้งเพิ่งเริ่มต้นโครงการยุวมัคคุเทศก์

๒.๒ ปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้งมีศักยภาพที่มีความแตกต่างกันในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

๒.๒.๑ ความแตกต่างทางด้านศาสนา ปราสาทหินพิมายเป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธนิกายมหายาน ส่วนปราสาทเขาพนมรุ้งเป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย โดยดูจากปราสาทประธานเป็นหลัก

๒.๒.๒ ความแตกต่างด้านวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง ปราสาทประธานปราสาทหินพิมายสร้างจากหินทรายสีเหลือง ส่วนปราสาทประธานปราสาทเขาพนมรุ้งสร้างจากหินทรายสีชมพู

๒.๒.๓ ความแตกต่างของที่ตั้ง ปราสาทหินพิมายตั้งอยู่ใจกลางชุมชนทำให้เกิดปัญหาเรื่องภูมิทัศน์ซึ่งการจัดการเรื่องนี้ทำได้ยาก เนื่องจากชุมชนมีการกระจุกตัวที่บริเวณรอบปราสาทหินพิมายทำให้ปรับปรุงภูมิทัศน์ไม่ได้ แตกต่างจากปราสาทเขาพนมรุ้งที่ได้เปรียบเพราะมีที่ตั้งอยู่บนภูเขา และโดยรอบไม่มีชุมชนเข้ามาอาศัยทำให้การจัดการหรือการปรับปรุงภูมิทัศน์ทำได้ง่ายกว่า

๒.๒.๔ ความแตกต่างในการรองรับนักท่องเที่ยว ปราสาทหินพิมายเป็นปราสาทหินที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยก็จริงแต่เนื่องจากมีเนื้อที่จำกัดทำให้เมื่อมีนักท่องเที่ยวมาคราวละมาก ๆ ก็เกิดการกระจุกตัวของนักท่องเที่ยวในบริเวณปราสาทด้วย ส่วนปราสาทเขาพนมรุ้งมีบริเวณที่กว้างขวาง มีจุดพักและจุดชมทัศนียภาพหลายจุดทำให้นักท่องเที่ยวสามารถกระจายตามจุดต่างๆ ได้ และในส่วนลานจอดรถก็มีลักษณะที่ต่างกันคือปราสาทหินพิมายจะมีที่จอดรถอยู่ด้านหน้าทางเข้าปราสาทซึ่งจอดได้เฉพาะรถยนต์ส่วนบุคคล แต่จอดได้ประมาณ 30 คัน ส่วนรถบัสขนาดใหญ่ไม่สามารถจอดได้ทำได้แค่หยุดให้นักท่องเที่ยวลง จากนั้นต้องนำรถไปจอดที่บริเวณประตูชัย ทำให้การจราจรติดขัด และเมื่อลานจอดรถเต็ม นักท่องเที่ยวต้องทำการวนรถเพื่อหาที่จอดในที่อื่นๆ ทำให้การจราจรบริเวณด้านหน้าปราสาทมีความแออัด ส่วนบริเวณลานจอดรถของปราสาทเขาพนมรุ้งมีพื้นที่ขนาดใหญ่มากสามารถรองรับรถยนต์และรถบัสขนาดใหญ่พร้อม ๆ กันได้ และปราสาทเขาพนมรุ้งยังมีจอดรถด้านหลังปราสาทด้วยซึ่งในปัจจุบันปิดในส่วนนี้แล้ว

๒.๒.๕ ความแตกต่างในการเดินทางท่องเที่ยว ปราสาทหินพิมายมีข้อได้เปรียบ เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้เมือง มีชุมชนขนาดใหญ่ มีรถประจำทางให้บริการ มีสิ่งอำนวยความสะดวก คือ โรงแรมที่พัก ร้านอาหารซื้อ และตลาด ส่วนปราสาทเขาพนมรุ้งนั้นไม่มีรถประจำทางผ่านโดยตรง แต่มีรถผ่านที่อำเภอนางรอง และต้องใช้บริการรถในท้องถิ่นอีกต่อหนึ่งถึงจะเดินทางมายังปราสาทเขาพนมรุ้งได้ และในบริเวณใกล้เคียงไม่มีโรงแรมที่พัก

๒.๒.๖ ความแตกต่างของศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ที่ปราสาทหินพิมายมีลักษณะพื้นที่ค่อนข้างเล็กแต่มีข้อดีคืออยู่ใกล้ทางเข้า ทำให้เป็นจุดสังเกตของนักท่องเที่ยวได้ง่าย ส่วนที่ปราสาทเขาพนมรุ้งมีขนาดใหญ่มาก แต่มีสภาพที่ค่อนข้างทรุดโทรมมากกว่าต้องมีการบูรณะเพิ่มเติม

ภาพที่ ๑๑ ทางเข้าศูนย์บริการนักท่องเที่ยว
ของปราสาทหินพิมาย

ภาพที่ ๑๒ ภายในศูนย์บริการนักท่องเที่ยว
ของปราสาทหินพิมาย

ภาพที่๑๓ บริเวณด้านข้างและทางเข้าศูนย์บริการข้อมูลปราสาทเขาพนมรุ้ง
มีสภาพค่อนข้างทรุดโทรม

๒.๒.๗ ความแตกต่างในการให้บริการห้องสุขา ที่ปราสาทหินพิมายห้องน้ำตั้งอยู่ภายในบริเวณด้านหลังของศูนย์บริการนักท่องเที่ยว มีขนาดเล็กมากค่อนข้างสกปรก และยังมีปัญหา

เรื่องน้ำภายในห้องสุขาด้วย แต่บริการฟรี ส่วนด้านนอกของปราสาทนั้นก็มีการห้องสุขาแต่ต้องเสียค่าบริการด้วย ส่วนปราสาทเขาพนมรุ้งมีห้องน้ำหลายจุด ตั้งอยู่บริเวณร้านค้าด้านกลางก่อนถึงศูนย์บริการนักท่องเที่ยว จุดที่สองตั้งอยู่ด้านซ้ายมือของทางเดินตอนกลางของทางขึ้นปราสาท (บริเวณที่มีเสานางเรียง) จุดที่สามอยู่ด้านหลังปราสาท แต่ละจุดมีความสะอาดมากกว่า เพราะมีการเก็บค่าบำรุงรักษาด้วย

๒.๓ ผลจากการศึกษาความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวในปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

๒.๓.๑ ผลการศึกษาความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยวอยู่ในระดับปานกลาง เนื่องจากนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญศึกษาศิลปวัฒนธรรมอย่างแท้จริง ส่วนใหญ่เห็นว่าการมาท่องเที่ยวเพื่อเป็นการพักผ่อนหย่อนใจมากกว่าจะมาศึกษาหาความรู้จากแหล่งท่องเที่ยว นอกจากจะมาเรียนในสาขาวิชาที่มีความเกี่ยวข้อง

๒.๓.๒ ด้านการเข้าถึง นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าการเดินทางมาที่ปราสาทหินพิมายเข้าถึงได้สะดวกกว่าที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง แต่ในทางกลับกันนักท่องเที่ยวรู้สึกพอใจลานจอดรถของปราสาทเขาพนมรุ้งมากกว่า หากการเข้าถึงทำได้ง่าย ก็จะเป็นแรงดึงดูดให้เกิดการท่องเที่ยว แต่ต้องมีการปรับปรุงสภาพพื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยวที่จะตามมาด้วย

๒.๓.๓ ด้านสถานที่ แสดงให้เห็นว่านักท่องเที่ยวรู้สึกพอใจในบรรยากาศภายในแหล่งท่องเที่ยว และความสะอาดของแหล่งท่องเที่ยวทั้งสอง

๒.๓.๔ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าการปรับปรุงห้องสุขาเพราะมีความสกปรก และปรับปรุงระบบน้ำประปาที่ปราสาทหินพิมายเป็นการด่วน ซึ่งในเรื่องระบบน้ำประปานั้นสอดคล้องกับความเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อปราสาทเขาพนมรุ้งในระดับเดียวกันด้วย

๒.๓.๕ ด้านการบริการ นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าการบริการของเจ้าหน้าที่ทั้งสองแห่งมีเฉพาะในศูนย์บริการนักท่องเที่ยวเท่านั้น ซึ่งนักท่องเที่ยวต้องการให้เจ้าหน้าที่ออกมาอำนวยความสะดวกภายนอกศูนย์บริการนักท่องเที่ยวด้วย

๒.๓.๖ ด้านการจัดการโดยรอบ นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าเป็นบริเวณโดยรอบของปราสาทเขาพนมรุ้งมีความกลมกลืนกับแหล่งท่องเที่ยวและสวยงามมากกว่าปราสาทหินพิมาย ส่วนในเรื่องยุวมัคคุเทศก์หรือมัคคุเทศก์ท้องถิ่นนั้นนักท่องเที่ยวมีความเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีที่ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการท่องเที่ยว

๒.๔ ผลการวิเคราะห์ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการปรับปรุงแก้ไขพัฒนาการท่องเที่ยวในปราสาทหินพิมายและปราสาทเขาพนมรุ้ง สิ่งที่ต้องได้รับการแก้ไขเป็นอันดับแรก คือ

ต้องมีการเพิ่มจำนวนห้องสุขา และดูแลในเรื่องความสะดวก ข้อเสนอแนะในลำดับต่อมาคือ ในบริเวณของปราสาทหินพิมายควรต้องขยายพื้นที่สำหรับลานจอดรถให้มากขึ้นกว่าเดิม

๖. ข้อเสนอแนะ

๑. ควรให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทและร่วมจัดการวางแผนแม่บทกับกรมศิลปากร เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนเพื่อให้เกิดความยั่งยืนทางการท่องเที่ยว ชุมชนจะได้เกิดความรู้สึกห่วงแหนและสร้างความเป็นเอกลักษณ์ให้กับท้องถิ่นของตนเองได้ นอกจากนี้ควรมีการประสานงานเพื่อจัดทำเส้นทางเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ในกลุ่มอีสานได้อย่างจริงจัง

๒. กรมศิลปากร กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยต้องคำนึงถึงโบราณสถานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งการเรียนรู้ต้องเร่งจัดสรรงบประมาณเพื่อการพัฒนาและบูรณะอย่างแท้จริง นอกจากนี้ควรปลูกฝัง เพิ่มพูนความรู้และความเข้าใจทางการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรมผ่านสื่อท้องถิ่น เพื่อให้นักท่องเที่ยวทุกคนมีความรู้ความเข้าใจที่ดียิ่งขึ้น ฝ่ายบริการการท่องเที่ยวควรจัดพิมพ์แผนที่และข้อมูลออกแจกจ่ายตามจุดสำคัญในตัวเมือง อาทิ ร้านอาหาร ร้านสะดวกซื้อ ร้านขายของที่ระลึก และสิ่งที่สำคัญควรสร้างจุดเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงเพื่อเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวให้กับแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ หรือการจัดแหล่งท่องเที่ยวให้เป็นกลุ่ม ๆ นั้นเอง

๓. นักท่องเที่ยวควรศึกษาข้อมูลทางการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวไว้ล่วงหน้าเพื่อให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น เมื่อได้รับข้อมูลความรู้จากแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มเติม ควรเคารพสถานที่ด้วยการปฏิบัติตามข้อเสนอแนะและข้อห้ามของสถานที่ รวมทั้งการมีจิตสำนึกในการดูแลรักษาโบราณสถานและสิ่งแวดล้อม

๔. ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยต่อไป ควรศึกษาความเป็นไปได้ในการจัดเส้นทางการท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรม กรณีศึกษาเส้นทางเขมรโบราณ (ราชมรรคา)

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง. สืบค้นเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2550, จาก

[http://www.finearts.go.th/th/view_dservice.php?ID=0000000006&ID_Name=ID_Park
&TBL_Name=tbl_ppark&Part_Image=ppark](http://www.finearts.go.th/th/view_dservice.php?ID=0000000006&ID_Name=ID_Park&TBL_Name=tbl_ppark&Part_Image=ppark)

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2545). รายงานฉบับสมบูรณ์แผนปฏิบัติการพัฒนาการท่องเที่ยว

จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี. กรุงเทพฯ:

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

ทองสง่า ผ่องแผ้ว. การกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง. สืบค้นเมื่อ 20 กันยายน 2551, จาก

<http://gotoknow.org/blog/eduresearch/69609>

นรินทร์ นำเจริญ. การเลือกกลุ่มตัวอย่างสำหรับการวิจัย. สืบค้นเมื่อ 20 กันยายน 2551, จาก

http://www.narinsite.com/knowledges/mc_306/07.ppt

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. (2549). ปราสาทเขาพนมรุ้ง ศาสนบรรพตที่งดงามที่สุดในประเทศไทย.

พิมพ์ครั้งที่ 5. สมุทรปราการ: เรือนบุญ.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. (2542). ปราสาทหินและทับหลัง. โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย.

กรุงเทพฯ: สตาร์ปริ้นท์.